

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

На правах рукопису

ЛУНЬО

Євген Андрійович

УДК 398.3(477.83)+398.33 +392.3

ОБРЯДОВО-ЗВИЧАЄВИЙ ФОЛЬКЛОР ЯВОРІВЩИНИ

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата філологічних наук

Львів — 1993

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00814157 (Q)

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

На правах рукопису

ЛУНЬО

Євген Андрійович

УДК 398.2/477.83/+398.33+392.3

ОБРЯДОВО-ЗНАЧАЄМИЙ ФОЛЬКЛОР ЯВКРІЩАНИ

10.01.09- фольклористика

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1993

ЛБ 28943

Дисертація виконана в Інституті народознавства АН України

Науковий керівник - доктор філологічних наук Р.Ф.Кирчів.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук

М.М.Пазяк.

кандидат філологічних наук

Л.К.Вахніна.

Провідна організація - Львівський державний університет ім. І.Франка. Кафедра фольклористики.

Захист дисертації відбудеться *28 грудня* 1993 р. на засіданні спеціалізованої ради Д 0681821 по захисту докторських дисертацій з теорії літератури і фольклористики при Київському університеті ім.Тараса Шевченка в конференцзалі за адресою: 252017, Київ-17, бульвар Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету ім.Тараса Шевченка /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий *23 листопада* 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради кандидат філологічних наук

Л.Ф.Дунавська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним з характерних проявів процесу нашого сучасного державствотворення і зростання національної самосвідомості українського народу є помітне підвищення інтересу до власної культурно-історичної спадщини, однією з інтегральних складових якої є фольклор. Багато ще потрібно зробити для вивчення всього фольклорного багатства України в минулому і сучасному. Одним з можливих шляхів досягнення цієї мети є докладне дослідження фольклорної традиції окремих регіонів України.

На основі студій над уснопоетичними особливостями кожного конкретного регіону чи окремої місцевості є можливість окреслити певні ареали поширення того чи іншого фольклорного явища, визначити його функціональну обрядово-звичаєву прив'язку, місцевість локалізації і побутування. Такі дослідження дають можливість нагромадити конкретний матеріал для картографування фольклорних явищ національної народнопоетичної традиції, що є актуальною справою не тільки для української фольклористики, але й загальнослов'янських та інших фольклористичних досліджень.

Поглиблене вивчення фольклору різних етнографічних районів і місцевостей України дасть змогу краще побачити діалектику регіонального і загальнонаціонального в народнопоетичній традиції, повніше і конкретніше показати цілісність культури українського народу на всьому просторі його етнічної території. Такі дослідження — ще одне вагоме заперечення абстрагованої абсолютизації місцевої етнокультурної специфіки і на цій основі спроб порушення територіальної цілості України, що, на жаль, має місце і в наш час.

Територія дослідження. Предметом дослідження дисертації є обрядово-звичаєвий фольклор Яворіщини. Назва Яворіщина походить від головного міста цієї місцевості — Яворова, що знаходиться в західній частині Львівщини. Сьогодні вона стосується переважної частини Яворівського району Львівської обл., в минулому — це територія колишнього Яворівського повіту, що охоплював і деякі суміжні місцевості теперішніх Довківського, Городоцького, Мостиського районів.

Однак "Яворіщина" — не тільки географічне чи адміністративне поняття. Це своєрідний етнографічний підрайон Українського Прикарпаття. Він належить до західної частини етнографічної зони Галічини, яка на сході межує з Опіллям, а на заході переходить в Надсяння.

Впродовж віків на Яворіщині інтенсивно розвивалися традиційні види народного декоративно-прикладного мистецтва, створеною своєрідні зразки народної дерев'яної архітектури, образотворчого мистецтва, різьби на дереві та камені. Аж до ХХ ст. на Яворіщині зберігся відносно стабільний склад автохтонного місцевого населення, і характер соціально-економічного укладу життя, що сприяло виробленню певних місцевих культурно-побутових традицій і процесові їх міжпоколінної трансмісії.

У радянський час ця локальна специфіка Яворіщини була істотно порушена особливо у зв'язку з будівництвом на її території одного з найбільших у Європі військових полігонів, виселенням більше двох десятків сіл і присілок та бурхливим розвитком гірничо-добувної промисловості. Цими та рядом інших чинників останніх кількох десятиліть зумовлені внутрірегіональні міграційні процеси, а також інтенсивний приплив позарегіонального та іноетнічного населення. Це в свою чергу позначилося на побуті і культурі краю. Тому збір і вивчення Яворіщини традиційно-побутової культури, в тому числі і обрядово-звичаєвого фольклору є невідкладною справою.

Ступінь вивченості проблеми. Зацікавлення фольклором даної місцевості, в тому числі й обрядово-звичаєвим, простежується з першої половини ХІХ ст. Перші фіксації матеріалу, записи народних колядок та різдвяних звичаїв, зроблені у 30-х роках у с.Шкло галицьким вченим і письменником, священиком Я.Левіцьким. У 40-х роках в Яворові записував ринцівки семінарський товариш і Вагилевича А.Маковей.

У другій половині ХІХ - початку ХХ ст. записів стає більше і вони різноманітніші. І календарно-обрядовий і родинно-обрядовий фольклор на ті часи на Яворіщині фіксують народні вчителі С.Саврун, С.Кульматичий, А.Мусянович, вчитель С.Маренін, письменник О.Маковей, Д.Ніт, дослідники Я.Берега, В.Левіцький, В.Лев. Є декілька записів, зроблених гімназистами та невідомими особами. За радянської влади обрядовий фольклор фіксувався у значно меншій мірі. З цього часу маємо записи науковця Н.Здорового, вчителя музики і співа М.Чудака, студентів Львівського вищого музичного інституту ім. М.Лисенка.

Переважна більшість зафіксованого на Яворіщині в ХІХ - поч. ХХ ст. обрядового фольклору опублікована у збірниках "Народні пісні Галицької і Угорської Русі" Я.Головацького, "Гайки", "Колядки і щедрівки" В.Гнатюка, "Українські народні голосіння" і Свенціцько

го, та в ряді періодичних видань /"Зоря", "Правда" та ін./.

В існуючих дослідженнях обрядово-звичаєвий фольклор Яворіщини згадувався лише епізодично. Масмо лише окремі спостереження і зауваження стосовно деяких питань цієї теми у працях В.Гнатюка, В.Щурата, І.Свенціцького, Ф.Колесси, О.Дея, В.Лева. Досліджуючи весільну обрядовість України, до яворівського матеріалу зверталися Н.Здоровега й В.Борисенко.

Мета і завдання дослідження . Із врахуванням зробленого попередниками, опублікованого і архівного відповідного матеріалу розширити і поглибити знання про обрядово-звичаєвий фольклор Яворіщини, звернувши основну увагу на такі моменти:

— Якомога повніше зібрати тексти обрядово-звичаєвого традиційного фольклору Яворіщини та відомості про його побутування і поширення.

— Розкрити на основі аналізу зміст цього матеріалу, традиційної структури і види, сюжетно-тематичний склад календарно та сімейно-обрядового фольклору Яворіщини.

— Фіксувати регіональні особливості фольклору Яворіщини, прагнемо простежити на основі порівняльного зіставлення його загальнонаціональний контекст, а також типологічне співвідношення з обрядово-поетичною традицією інших народів, зокрема польського, з яким фольклор Яворіщини безпосередньо стикався.

— Показати збереженість, структурні та ідейно-змістові зміни, характер побутування обрядового фольклору досліджуваної місцевості в наш час.

Методологічна основа і методичні принципи дослідження. У процесі дослідження автор керувався історико-порівняльним та типологічним методами, опираючись на наявний науково-методичний досвід дослідження фольклору окремих місцевостей українських та інших учених. В останні десятиліття значно посилилася увага до вивчення фольклору окремих етнографічних ареалів і місцевостей України /праці В.Головського, П.Лінгура, Р.Кирціва, С.Мишанича, М.Мушинки, Г.Дем"яна та ін./ . Значнов міром ми користувалися також методом безпосередніх польових спостережень.

В осмисленні матеріалу, його аналітичній розробці авторові допомогли, зокрема, підходи, положення і висновки, що містяться у працях відомих вітчизняних і зарубіжних фольклористів: І.Франка, В.Гнатюка, Олени Пчілки, О.Беселовської, Ф.Колесси, К.Сосенки, К.Квітки, П.Богатирьова, О.Зілинського, В.Проппа та ряду інших

дослідників.

Джерела роботи: Поряд зі згаданими опублікованими матеріалами в дисертації використані архівні джерела, зокрема Відділу рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології АН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України, архіву Інституту народознавства АН України, науково-дослідної лабораторії музики етнографії Вищого державного музичного інституту ім. М. Лисенка.

Але головним джерелом для написання роботи послужили матеріали, зібрані в процесі спеціальних польових досліджень, записи автора. У 1990 – 1992-х роках дисертант провів обстеження у ряді населених пунктів Яворіщини. В першу чергу приділялася увага населеним пунктам з етнічно однорідним і стійким складом корінного населення, яких менше торкнулися згадані вище зрушення і тому краще збереглися культурні традиції. Проводилися також записи у селах, авіація походить попередні фольклорні записи, а також від осіб, переселених у м. Новояворівське чи сусідні села. Обстеженими були околиці зокрема м. Яворів, села Наконеччє, Бунів, Чернільява, Залужжя, Старий Яр, Новий Яр, Шкло, Молошковиці, Оселя, Заваців, Вільшаниця, Цетуля, Тростянець, Вишенька. З метою якомога повніше окреслити фольклорний фон Яворіщини, матеріали фіксувалися і в інших селах.

Дисертант прагнув записувати фольклор у тісному зв'язку з відомостями про обряди і місцеві звичаї, його функціонування, носіїв і виконавців. Зібрано близько півтори тисячі одиниць: колядок, щедрівок, веснянок, риндзівок, обжинкових, похоронних пісень, новорічних вішнівок, записано вісімнадцять народних весіль з їх уснопоептичним супроводом. Відповідно оформлені, вони поновимі архів Інституту народознавства АН України.

При розгляді матеріалу використовувалися і дані суміжних наук /історії, етнографії, лінгвістики, мистецтвознавства/.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній вперше цілісно досліджується обрядово-звичайний фольклор Яворіщини. Зібрано і проаналізовано значний матеріал, який дає можливість досить повно показати регіональні особливості обрядового фольклору цього краю принаймні у ХІ ст., а в ряді моментів – і його більш глибоку ретроспективу. Новим є і аналітичний погляд на загальноукраїнський контекст обрядового фольклору Яворіщини, аналогії і паралелі багатьох його моментів з відповідними реаліями в народнопоетичній традиції інших народів.

Оригінальність роботи полягає в тому, що в ній подаються нові відомості й розглядаються деякі недосліджені та мало досліджені питання і фольклорно-етнографічні явища, зокрема ринцівки, колядування під час палення підуха та колядування при заминках, локальна назва "Перша коляда" для введеньських звичаїв, весільні обрядодії "відграванці" та "квсчка", похоронні пісні та ін.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані для поглибленого народознавчого вивчення Яворівщини та інших районів, особливо суміжних, для складання каталогу форм, схематів і мотивів обрядового фольклору з подальшим картографуванням географії їх побутування. Фактичний і теоретичний матеріал можна використати для лекційного курсу фольклористики в університетах і педінститутах, на уроках з народознавства і краєзнавства в загальноосвітніх школах. На основі зібраних числених текстів і мелодій можна видати регіональний збірник обрядово-звичайового фольклору.

Основні положення, винесені на захист:

1. Обрядово-звичайовий фольклор Яворівщини розширює і, доповнює відомості про цю місцевість як своєрідний історико-етнографічний підрайон з певними місцевими реаліями традиційно-побутової культури.
2. Основними і визначальними рисами обрядово-звичайової поезії Яворівщини є такі, які вказують на її: генетичний органічний зв'язок із загальноукраїнською поетичною творчістю.
3. Поряд з явищами загальнонаціонального характеру на Яворівщині зафіксована низка локальних обрядових явищ з відповідним фольклорним супроводом, а також помітні своєрідні риси у місцевому фольклорному супроводі обрядів загальнопоширених.
4. Аналіз обрядово-звичайового фольклору Яворівщини дає змогу краще побачити і процес новстворення на місцевому ґрунті.

Апробування роботи. Дисертація обговорена на засіданні відділу фольклористики Інституту народознавства АН України, розглянута Вченою радою вказаного інституту. Основні її положення викладені в доповідях і повідомленнях на наукових конференціях і в публікаціях, пов'язаних з темою дисертаційної роботи.

Структура роботи: Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновку та бібліографії.

Зміст роботи

У вступі розкриті актуальність, наукова новизна, практичне значення обраної теми, визначені мета і завдання роботи, методологічні і методичні принципи, висвітлений ступінь дослідженості проб-

леми, окреслена територія і хронологічні рамки дослідження.

У першому розділі — "Календарно-обрядовий фольклор" досліджується тематика, основні мотиви і сюжети, їх текстові варіації, традиційна поетика, форми функціонування, способи й манера виконання різних видів календарно-обрядової творчості Яворіщини, вказується їхня загальнонаціональна основа і локальні особливості.

Календарний фольклор Яворіщини головним чином виражений в пісенно-поетичних формах. Та разом з тим тут чимале місце посідають і прозові форми: примівки, віншівки, замовляння й благословення. Вони не такі об'ємні, як пісенні, з вужчою формою побутування, але відзначаються примітною значимістю й художністю.

Зі структурного погляду у своїх основних проявах календарна обрядовість є загальнопоширеною, багато в чому ідентична і близька з обрядовістю інших місцевостей України. І це закономірно, бо Яворіщина розвивалася в тісних етнокультурних зв'язках з іншими українськими регіонами. Та разом з тим тут маємо і своєрідні, притаманні лише цій місцевості обрядові елементи і звичаї з відповідним фольклорним супроводом.

Колядна традиція на Яворіщині має чітко окреслені часові межі від Введення 4 грудня до Стрітення 15 лютого. Характерно, що ця перша дата зберегла тут в окремих селах ще назву "Перша коляда", яку в інших місцевостях ми поки що не зустрічали. Функціонально найважливішими датами ритуального колядування були Святвечір і вечір на Коляду /другого дня Різдвяних свят, 8 січня/. Колись /за даними інформаторів/, колядували також зранку на Коляду, коли вносили з хати палити дідуха, у передвечір'я Нового року за старим стилем, а також під час зажинок, щедрували на Щедрий вечір.

Традиційно на Яворіщині виділяються такі групи колядників: а/ діти й підлітки, б/ молодь, в/ колядники заради явного заробітку /хлебаки, каліки, престарілі і т.д./, г/ колядники на церкву. Колядний репертуар в даній місцевості досить обширний: давні народні колядки і щедрівки, церковні колядки, колядки на суспільно-політичну тематику й колядки-пародії.

Як і в інших місцевостях України, народні колядки поділяються на чотири основні традиційні групи: для господаря, господині, дівчат і парубків. Ще є колядки для всіх членів сім'ї — "на весь цім". Дещо менше були поширені також колядки для сирітки, вдови, дівчини-єврейки, парубка, що служить у війську, священника, дитячі, стрілецькі, повстанські.

У колядних мотивах можна простежити від найдавніших, позначених доісторичним міфологічним світоглядом, до сучасних — про січових стрільців і повстанців. Помітне місце посідають колядки про гоствання Господа на святій вечері в господаря та хліборобськими мотивами. За детальністю описів, послідовно поданих найважливіших моментів з хліборобського життя вони близькі до змісту ряду білоруських волочебних пісень.

На Яворіщині народні колядки помітно виділяються епічною розбудовою і розгорненістю хліборобських мотивів з відповідною композиційною розбудовою і послідовністю. Віршова і строфічна структура, мелодика типові для цього жанру й нічим істотним не вирізняються.

Поколяді на Яворіщині не мають такої кількості мотивів, такої багатості їх розбудови і пишного художнього оздоблення, як в інших місцевостях, наприклад, на Лемківщині, Стрийщині, чи Кокошищині. Всіх їх можна поділити на дві групи: перша — для господаря і господині, що зводиться до поширеного побажання щастя і здоров'я; друга група поколядей — для молоді — з домінуючими любовно-шлюбними мотивами. Крім поколядей, в окремих селах побутують і прозові віршівки: для господарів — релігійно-християнського змісту, для молоді — любовного.

Новорічні поздоровлення на Яворіщині зберегли ще стародавню назву "наволітування". Формула побажання була традиційною, як і по всій Україні, особливо, вступна її частина. В окремих селах ми зустрілися з цікавим релігійним новорічним магії, коли побажальне слово поєднане із спеціальною дією; обмолочуванням кідуха, під час його ритуального виносу з хати до стодама.

Календарно-обрядовий фольклор весняного циклу на Яворіщині можна поділити на дві основні групи: гаївки і риндаївки. Крім цього, виходячи з відомого твердження В.Гнатюка, що не кожну веснянку можна віднести до гаївок, але кожна гаївка належить до веснянок, виділяємо ще й невеличку групу веснянок-нагаївок. Щодо вр^тівських обрядів та їх пісенного супроводу, то в даній місцевості спеціального вр^тівського фольклору не зафіксовано.

Найбільш поширеними були гаївки. Характерні навіть цього року пісень на Яворіщині: "лаголойка", "яголойка", "ягівка", "гаївка". Виконували гаївки в основному всі три дні великодніх свят, а також кілька неділь до Великодні. Дані польових обстежень свідчать також, що ще на початку нашого століття в багатьох селах починали гаївки

це до Великодня. Цей звичай також згідний з традиціями багатьох місцевостей України, де веснянки виконували з ранньої весни аж до зелених свят.

Основними місцями гаївкових забав, як і по всій Галичині, було церковне подвір'я, коли біля церкви не було досить місця, ігри відбувалися на вигоні чи посеред вулиці. Розпочинали гаївки відразу після обіду, закінчували по різному: до заходу сонця /за Головацьким, це характерно для Галичини/, до початку вечірні, в рідкі сіл гаївкові ігри тривали до пізнього вечора.

Основними виконавцями гаївок на Яворівщині були дівчата, але їх також співали діти обох статей, жінки та чоловіки старшого віку. Традиційно кожна з вікових груп тяжіла до певного складу репертуару.

В кожному з обстежених населених пунктів ще й сьогодні фіксується побутування значної кількості гаївок. Це поширені "Кривий танець", "Чорнушка", "Жельман", "Вербовая дощечка", "Мак", "Просо", "Воротар", "Коструб", "Роман зілля копає", "Мости" та ін. Майже всі вони відомі в різних варіантах і в інших місцевостях України, а також мають близькі паралелі у чеському, словацькому, моравському, польському фольклорі. Інша ж частина гаївкового репертуару характерна лише для Яворівщини і в інших місцевостях не зустрічається. Це гаївки: "Де ся тоє діто ціло", "На порозі когут віє", "Хотів мене ведмідь зісти", "Ой чия то гуска по ставу пливає", "Мала вдовойка та й три цівойці", "А в городі штири маки" та ін. Імовірно, що немало цих останніх гаївок виникли саме в цій місцевості. Ще одну групу локальних гаївок на Яворівщині становлять ті, що в інших місцевостях побутують як ліричні чи ліро-епічні пісні.

Тематичний спектр гаївкового репертуару на Яворівщині досить широкий. Перша група — своїм змістом пов'язана з міфологічними мотивами і образами. Це "Коструб", "Рутар", або "Воротар", "Копиця" або "Оборіг". Найбільш поширеними і семантично найвиразнішими є гаївки любовно-шлюбної тематики. Сюди відносимо: "Жельман", "Качур", "Голубка" та ін. Гаївка "Жельман" на Яворівщині має особливе продовження, що в записах з інших регіонів не зустрічається і яке переконливо свідчить, що зміст цієї гаївки стосується одруження, а не орендаря Зельмана. А це є ще одним підтвердженням слушності поглядів дослідників /А.Свидницького, О.Зілинського, М.Кривоноскога та ін./, котрі вважали, що жельман — назва парубка-жениха, що його сватали, чи він ішов свататися сам. Ще одна невеличка група — гаївки на історичну та суспільно-політичну тематику: "Гей, дівчата, станьмо в коло"

"Ти, сивая зазуленько", "Ой з-за гори високої, з-за гори".

В окремих місцях Яворівщини зафіксовані цікаві моменти диференціації гаївок і веснянок. В ряді сіл веснянками називалися пісні, які виконували ранньою весною, як тільки зійде сніг. Сюди належали "А вже весна скресла, скресла", "Гей, дівчата, весна красна", "Станьте, не лежіте, город городіте". В інших селах ці пісні належали до гаївок і виконувалися на Великдень.

Риндзівки є одним з реліктових явищ українського обрядового фольклору. Вони були зафіксовані головним чином на Яворівщині, а також поодинокі пісні з подібною назвою записані на Лемківщині і на лемківсько-бойківському пограниччі. У великодній понеділок, ввечері компанія парубків з одним-двома музикантами риндзівали, тобто виконували їх під вікнами дівчатам, за що ті виносили їм писанки і гарно дякували.

І Вагилевич вважав слово "риндзівка" польського походження. В.Гнатюк намагався зв'язати його зі словами "ряндя", "ряндявий" — лахи, обдертох. Заразом він пов'язував цю назву зі словом "рина", що наявне в одній з російських волочечних пісень. Народна етимологія виводить назву "риндзівка" від слова "рано", бо, мовляв, їх співали аж до ранку. В.Шурат знову-таки повертається до версії іншомовного походження і пов'язує його з литовським словом "rijda" — тобто волокита. Дисертант поділяє думку цього дослідника. В окремих селах як синонім до "риндзівка" побутує слово "ломківка", від нього "ломкати", себто співати риндзівки.

За структурою і мотивами риндзівки — це ті ж колядки, з однією лише різницею — великоднім приспівом:

Же й Христос, же й воскрес,

Же й воістину та й воскрес!

В різних селах він міг мати незначні варіації, маємо також відомості, що в минулому риндзівки виконувалися взагалі без цього приспіву. У досліджуваній місцевості ми зафіксували ідентичні тексти колядок і риндзівок з віщинними тільки приспівом і деякими варіаціями мотивів. Суттєвою відмінністю між колядками і риндзівками є кінцівка останніх. Це не віншівка, бо, як правило, у риндзівках її немає. Специфікою кожної кінцівки є мова про писанки. За риндзівку чи "красну пісню" парубки вимагають у дівчини писанок: "горнець", "цілу кобівку"/ кошичок з рогози/, "сто тридцять шість" та ін. Така кінцівка присутня в усіх без винятку риндзівках. ...

Отже, семантичним стержнем риндзівання є ритуальне обдарування писанками. Це й підтверджує думку В.Гнатюка /з якою погоджувались і всі інші дослідники/, що риндзівки перебувають у певному типологічному співвідношенні з волочебними піснями, які особливо добре збереглися в Білорусії і подекуди в нас, на Волині. І дійсно, залишки обряду волочебництва з ритуальними діями, пов'язаними з писанками, зафіксував на Волині О.Доманицький, на Поділлі – П.Чубинський, на Гуцульщині – В.Шухевич та А.Онищук. В текстах білоруських волочебних пісень також часто зустрічається мотив волочебного яйця. Та все ж такі риндзівки слід розглядати як пізніше, на наш погляд, вужче за значенням відбрунькування від волочебних пісень. Їх специфікою є те, що об'єктом їх величального спрямування є лише дівчата, а у волочебних піснях, як і в народних колядках, – господар, господиня а також інші члени сім'ї.

Літньо-осінній цикл календарного фольклору, на відміну від зимового й весняного, на Яворівщині проявляється слабше. Особливо це стосується русальних, купальських, петрівочних пісень, яких в цій місцевості майже не зафіксовано. Мамо лише декілька записів таких пісень, які не виявляють якоїсь локальної специфіки.

Структура жнивварської обрядовості така ж, як і в усій Слов'янщині й випливає з трьох основних етапів збирання врожаю: зажинки, власне жнива й обжинки. Якихось спеціальних зажинкових пісень на Яворівщині не виявлено, але в південно-західній її частині побутував цікавий звичай: перший накатий сніп ставили сторчма на стерні, навколо нього збиралися всі жінки і разом колядували "Бог предвічний". Подібний звичай відомий подекуди на Бойківщині, Опіллі, Покутті. Бважасмо його реліктом давнього жнивварського ритуалу, а коляда "Бог предвічний", очевидно, пізніший додаток, що замінив якусь давнішу обрядову колядку. Пісні, які виконувалися під час збирання врожаю, в даній місцевості у свідомості людей не пов'язувалися із жнивварською обрядовістю. Це звичайні трудові пісні, які виконувалися як під час інших робіт, так і на дозвіллі. Найбільш збережений на Яворівщині фольклорний супровід завершення жнив. Традиційними для обжинкових пісень цього краю, є образ щедрої жниви, перепілка, яка немає де сховатися, бо вжата вся жнива, оспівування обжинкового вінка, шанування господаря. Своєрідність обжинкової пісенності є те, що вона не змогла настільки відірватися від трудових процесів і обрядових дійств, втратити в такій мірі свої ри-

туальні ознаки, щоб дати місце й любовно-еротичній тематиці, як це сталося в центральних і східних регіонах України. Характерною особливістю мелодики обжинкових пісень цього краю є саме мелодичний речитатив, що властивий, як зазначав Ф. Колесса, для дуже давніх галузей української народної поезії.

У другому розділі — "Сімейно-обрядовий фольклор" — досліджується структура, тематика, традиційна поетика, форми функціонування, способи й манера виконання сімейно-обрядового фольклору Яворіщини.

Структура традиційного весілля Яворіщини має ті ж компоненти, що й в інших місцевостях України, зокрема в суміжних з досліджуваною територією. Спільними є обрядодії сватання, спросин, вінкоплетин, післанців, посагу, весільного походу, перепоя, чіпчин, приданів та деякі інші. Регіональна особливість полягає хіба що в більшій чи меншій питомій вазі певних актів у загальній структурі обряду. Така ж ситуація і в уснопоетичному супроводі цих обрядодій.

З передвесільної обрядовості Яворіщини найбагатший фольклорний супровід має сватання. Розмова старостів і батьків дівчини опиралася на традиційне розігрування "мисливців" чи "купців". Старости також мусили знати різні примітки: "вміти приповідати", "знати, що повісти", "говорити до складу". "Мисливці" як дійові особи сватання були на Яворіщині більш поширені, і в цьому плані дана місцевість має більше спільного з центральними районами України. Щодо двох інших передвесільних актів — оглядин і заручин, то в досліджуваній нами період вони вже досить розмиті, майже зовсім не зберегли якогось обрядового оформлення.

Власне весільна обрядовість на Яворіщині збереглася досить добре. Тут фіксуються розвинені пісенні цикли до вінкоплетин, відграванців, спросин, весільного походу, перепоя. У пісеннопоетичному супроводі весілля досліджуваної місцевості виділяються дві основні верстви. Це давні обрядові пісні із властивими їм мотивами, характерною віршовою формою і мелодикою, та привнесення пізнішого часу — різні приспівки, так звані "короткі" або "гопанки".

Весь процес виплітання вінців, що на Яворіщині вважався обрядовим початком весілля, супроводжувався співами. Окремі з них, особливо обрядові, так звані "довгі", є поширеними і в інших регіонах, правда, зі своїми власними локальними особливостями. Проте більшість зафіксованого нами пісенного супроводу "вінців" притаманна лише для Яворіщини, і в інших місцевостях, наскільки нам відомо, не зустрічається. Це головним чином стосується коротких

приспівок. І на "віндях", і під час інших обрядових дійств — "відграванців", "спросин", переплю — їх виконували переважно дівчата. За будовою це в більшості чотирирядкові пісні, які не завжди мають якийсь постійний текст, інколи позначені імпровізаційним характером творення. Своєрідністю приспівок Яворіщини є те, що вони охоплюють широкий спектр мотивів, пов'язаних з різними обрядовими. За формою і ритмічною структурою вони більш динамічні, ніж, скажімо, традиційні ладчанки. Примітним для даної місцевості є також те, що в багатьох з цих пісень можна констатувати певну історичну ретроспективу відображених життєвих реалій минулих епох. В давнину вони були позначені вербально-магічним навантаженням, а тепер мають жартівливий характер, часто пов'язуються з веселістю, сміхом. Специфіка смішного вимагає постійного оновлення, свіжості, несподіваності. Тим-то ці співи, що несуть основний вантаж сміхового елемента, на Яворіщині найбільш оригінальні, найвиразніше пов'язані з локальними особливостями. Регіональними ознаками коротких співанок є також широке вживання діалектизмів. Поряд з діалектизмами фонетичного, морфологічного, лексичного рівнів характерним є використання місцевих і регіональних топонімів і відтопонімних прикметників. Згадуються також найближчі міста Яворів, Перемишль, Львів, Люблин.

Обряд "відграванці" на Україні поширений дуже слабо і лише в окремих місцевостях Галичини. Із порівняння з наявними записами випливає висновок, що найбільш повний і обширний він на Яворіщині. Звертає на себе увагу те, що типологічно пісенний супровід "відграванців" Яворіщини за ознаками форми і змісту має багато спільного з аналогічною складовою польського народного весілля з Краківщини. Але разом з тим традиційний пісенний супровід цього обряду в кожному селі даної місцевості набув у значній мірі оригінальних рис, розширений своєрідними мотивами, продовжений новими тематичними лініями.

Характерним для традиції даної місцевості є те, що дорогою під час спросин молода з друзками і молодий з друзками повинні були весь час співати, щоб всім було чути, що просять на весілля. Давні обрядові пісні при цьому переплітаються з приспівками. Цих останніх ми зафіксували значно більше, це цілі цикли для всієї родини, хресної мами, сусідів, парубків і дівчат з сусіднього села і навіть для "ворогів". Одні співанки виконуються перед воротами, інші перед порогом, одні в хаті, інші — як виходити з хати.

Пісенний супровід коровайного обряду дійшов до нас здебільшого в неповних, скорочених варіантах, з виразними ознаками призабуття. Характерним для коровайного обряду Яворіщини є те, що тут порівняно більшою мірою збереглися пісні, що мають магічно-імітаційний характер, деякі виконуються у поєднанні з спеціальними магічними діями.

Кульмінаційним у весіллі Яворіщини вважався день, коли молодці брали шлюб і сідали на посад. Саме тоді обрядовий спів проявлявся у найбільшій повноті. У репертуарі для шлюбу даної місцевості добре помітна давня магічно-ритуальна спрямованість на забезпечення щасливого життя молодих. Найкраще дотримали свою текстуальну цілісність саме ті пісні, що супроводять найдавніші і в ритуальному сенсі найвагомші обрядові дії.

Пісенний супровід післявесільної обрядовості на Яворіщині зберігся порівняно слабше. Традиційний за змістом, він перекликається з подібними піснями інших регіонів. Характерними ознаками цього репертуару є численні вияви ревного пошанування предків.

Горді з піснями обрядові дії Яворіського весілля в окремих моментах супроводилися традиційними формулами - діалогами, які мали певні риси стабільності - характер мови.

Пісеннопоетичний репертуар яворіського весілля має багато спільного з аналогічними зразками інших регіонів України, а інколи з іншими слов'янськими країнами, що засвідчує давнє походження його обрядової основи. Та заразом місцевий репертуар позначений локальними своєрідностями: відносно повнотою збереження, наявністю давніх магічно-ритуальних ознак, оригінальною інтерпретацією окремих мотивів.

Дослідження родильної обрядовості Яворіщини зводиться до висновків, що родильні пісні тут невідомі, про них нічого не згадується у фінансіях давніх збирачів. Можливо, їх тут не було зовсім, або вони давно вийшли з побутування.

У похоронній обрядовості, як і в інших місцевостях України, були голосіння, які тут традиційно називалися "заводіння", а інколи "завивання". Голосили лише жінки, а згадки про чоловіків, як це зафіксовано на Поліссі, ми не зустрічали. Існувала також традиція професійних плакальниць. Були спеціальні голосіння за батьком, матір'ю, чоловіком, дитиною, за братом чи сестрою. За формою яворіські заводіння - це напіврецитативні монологи, зводнені до покійника з риторичними запитаннями, повторами. За допомогою цілого

ряду постійних епітетів покійник опоетизовувався, ідеалізувався. В різного роду риторичних запитань і спонукань виражалася пошана і любов до нього. І існування інституту плакальниць, і твердження попередніх дослідників, що часто річні плачуть лише для форми, говорить, що на Яворіщині в народній свідомості голосіння сприймалися як певний ритуальний акт. Як і в інших місцевостях, тут вони поряд з морально-етиною, виконували також і естетичну функцію.

У третьому розділі — "Обрядово-звичаєвий фольклор в сучасному побутуванні" — ставимо за мету проаналізувати структурні й функціональні зміни обрядового фольклору Яворіщини за останнє півстоліття. Показати, як нові реалії суспільно-політичного і культурного характеру вплинули на його побутування й художній рівень, простежити моменти загальні, спільні для всієї України, а також висвітлити особливі, локальні.

В останнє півстоліття на фольклорну традицію взагалі, і на обрядову творчість зокрема вплинуло цілий ряд чинників. Це процес зростання національної свідомості українців, прагнення до загальнонаціональної консолідації, історична тенденція до стирання локальних і регіональних відмінностей. Дедалі ширшого розмаху набуває політичне пробудження, що переростає у збройну форму національно-визвольної боротьби 40 — 50-х років. Водночас комуністичний тоталітарний режим активно виступає проти релігії та церкви, проводить інтенсивну русифікаторську політику, ряд обрядів і звичаїв вульгарно трактує як непотрібні і шкідливі пережитки, а інші насильно припасовує до "соціалістичного способу життя". Немаловажним об'єктивним чинником є те, що в епоху засобів масової інформації, коли населення все більше орієнтується на мистецтво загальнонаціональне, професійне, місцева фольклорна традиція все більше втрачає свою регіональну "прив'язаність", та й узагалі послаблює своє функціонування як цілісна система. Саме викликані передусім цими чинниками основні зміни в обрядовому фольклорі робить спробу дисертант розглянути у цьому розділі.

У 40 — 60-х роках на Яворіщині набули помітного поширення колядки на національно-визвольні та суспільно-політичні мотиви. Здебільшого вони творилися за зразками відомих колядок релігійного змісту, або в текст останніх вводилися нові світські мотиви. Аналіз записаних текстів цих нових творів обрядового фольклору дає підставу вважати, що більшість їх виходила з-під пера самодіяль-

них авторів. Але вони досить активно входили в календарно-обрядовий репертуар, поширювалися в народному середовищі й навіть у найважчі часи переслідувань тоталітарним режимом не переставали побутовати в ньому.

Щоправда, підпільне функціонування значною мірою уповільнило процес їх кругообігу і шліфування. Однак цей процес все-таки відбувався. У записах з різних місць бачимо варіювання різних мотивів, розбудову структури таких творів. Себто, в їх змістово-поетичній сутності й характері побутовання присутні ознаки фольклорності: анонімність, переважаюча усність поширення, варіативність. На Яворіщині в цій новітній верстві помітно виділяються звані в народі повстанські колядки, щедрівки, гаївки. За змістом вони часто нагадують поширені на той час пісенні маніфести, гімни й марші національно-визвольного руху. Оновлення, переосмислення, актуалізація ідейно-тематичного змісту звичайно поєднані з використанням традиційної художньої форми: стилізованих кліше й образно-вираховальних засобів. Виникнення й побутовання повстанських колядок, щедрівок, гаївок говорить, що у своїх національно-визвольних устремліннях, окрім збройної боротьби, народ мобілізував і свій духовний потенціал — поетичну творчість. При цьому остеронь не залишилися і такі за своєю специфікою стійкі, з традиційно окресленими тематичними рамками фольклорні жанри, як календарно-обрядові пісні.

У 60 — 80-ті роки комуністичний тоталітарний режим посилює боротьбу проти релігії й церкви, проти найменших проявів свідомого українства. Відбувається грубе й послідовне гоніння народних звичаїв та обрядів, особливо календарного і сімейного циклів. Це негативно позначилось на мікроколінній трансмісії традиційного репертуару, який унаслідок цього помітно звузився. Та все-таки режиму не вдалося повністю зруйнувати обрядово-звичаєву творчість, зокрема календарну. Нехай і у вужчому обсязі, але вона дійшла і збереглася до наших днів. Не припинилася і творчість у цій сфері, з'являються й новотвори.

За останні десятиліття майже зовсім на Яворіщині перестала побутовати традиційна жнивська обрядовість. Нові колгоспні обжинки настільки зазнали структурних і функціональних змін, що в народному середовищі їх ніхто не сприймав як продовження народної традиції.

У 60 — 80-х роках на Яворіщині типове весілля зводилося до

традиційних запросин, перепод-привітання, при тім у сільській місцевості частково зберігся давній пісенний супровід. Проте, в загальному все більше звучали позаобрядові народні та популярні пісні літературного походження. Простежується тенденція проникнення у весільний репертуар і багатьох естрадних пісень. Вони, здебільшого, у виконанні самих музикантів, не мають жодного зв'язку з весільною обрядовістю, носять розважальний характер. Естрадна виконавська манера також негативно впливає на ті рештки обрядового співу, що подекуди ще збереглися.

У 60-х роках на Яворівщині, по суті, перестала існувати традиційні поховальні голосіння. Замість них виконуються християнські пісні, серед яких є і спеціальні для померлих. Разом з тим дуже помітне місце в похоронному репертуарі займають пісні нецерковного походження. В тематичному плані досить багаті і різноманітні, ці пісні насичені світськими мотивами, подібно до пісень церковних – медитаціями про життя і смерть, вічність, марність життя, людську пам'ять. За тональністю, стилістикою, а почасти і мелодикою вони подібні до колишніх ліричних пісень. Змістові мотиви цих пісень нерідко перекликаються з біблійними й апокрифічними сюжетами, опираються на традиційну фольклорну поетику.

З кінця 80-х років, коли почала реалізовуватися ідея державної незалежності України, почався процес часткової реконструкції традиційного обрядового фольклору. Передусім це стосується жанрів, які раніше зазнавали насильницьких перепод: колячок, щепрівок, гаївок. Невеликі за розміром і такі, що легко відновлюються в пам'яті, саме вони найбільше почали виконуватися як в народному середовищі, так і включатися в програми різного роду культурно-просвітньої роботи. В ряді сіл повертаються до життя окремі весільні дійства із своїм традиційним пісенним супроводом: вінці, чіпчини, післанці, коровай. Цей процес опертий на місцевих, навіть родинних традиціях.

У висновках подається основний підсумок проведеного дисертантом дослідження обрядово-звичаєвого фольклору Яворівщини. Основними і визначальними рисами уснопоетичної творчості даної місцевості є такі, котрі вказують на її генетичний органічний зв'язок із загальноукраїнською обрядово-звичаєвою поезією. Це засвідчує загальний склад репертуару, його внутрішня структура, зміст, традиційна поетика, мелодика, форми функціонування, способи й манера виконання. Основні змістові мотиви, поетика всіх жанрових підвидів обрядової творчості Яворівщини, попри її локальні текстові варіації й окремі своє-

рідні моменти функціонування, тех мають загальнонаціональне поширення. Поцібні колядки, щедрівки, гаївки, обжинкові й весільні пісні були зафіксовані не лише у сусідніх місцевостях, але й у віддалених від Яворівщини регіонах України. Поряд з явищами загальнонаціонального характеру, в даній місцевості зафіксована і низка свосрідних локальних обрядових явищ з відповідною традиційною пісенністю, скажімо: риндзівки, колядування при зажинках, весільні дійства "спросини", "відграванці", "квочка" та ін. З генетичного погляду їх можна поділити на дві групи. Перша — це ті, які в минулому, очевидно, мали загальноетнічний характер, але згодом в багатьох місцевостях втратили поширення, нівелювалися, а на Яворівщині в силу певних суспільно-історичних умов вони дійшли у формі архаїчних рудиментів до середини XX ст. До другої групи відносимо ті, що викристалізувалися на основі місцевих умов, регіональних особливостей соціально-економічного укладу життя, громадського й сімейного побуту.

Аналіз обрядово-звичаєвого фольклору Яворівщини на основі фактичного матеріалу, зібраного як нашими попередниками, так і зафіксованого під час власних польових обстежень дисертанта, розширює і доповнює відомості про цей край як свосрічний історико-етнографічний ареал України з певними місцевими реаліями традиційно-побутової культури, в тому числі і фольклору, зокрема обрядово-звичаєвого.

Основні положення дисертації відображені у наступних публікаціях автора:

1. Риндзівки // Народна творчість та етнографія. — 1993. — 3. — С. 47-53.
2. Риндзівки Яворівщини — різновид обрядової поезії // Фольклор у духовному житті українського народу: Тези регіональних наукових читань 24-25 січня 1991 р. — Львів, 1991. — С. 58-60.
3. Фольклор Яворівщини в наукових зацікавленнях В.Гнатюка // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка / 29 травня — 1 червня 1991 року / — Тернопіль, 1991. — С. 89-91.
4. Стаття І.Франка "Наші коляди" // Іван Франко і національне відродження: Тези республіканської наукової конференції 23-24 вересня 1991 р. — Львів, 1991. — С. 64-65.
5. Колядування під час зажинків. До питання про семантику обряду // Основа. — 1993. / в друку /.

6-18-1944

464662

AB 28943
AB 28.943